

ЦИКЛIЧНИЙ РОЗВИТОК СВIТОВОЇ ЕКОНОМIКИ В УМОВАХ ФIНАНСОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТI

Анотацiя. Розглянуто основнi теорiї цикличного розвитку економiки та визначено головнi тенденцiї розвитку свiткової економiки, що формуються пiд впливом цикличностi.

Ключовi слова: цикличнiсть, торгово-промисловий цикл, кейнсiанська теорiя циклiв, монетарна теорiя циклiв, випереджальнi показники.

Постановка проблеми. Унiверсальною i загальною формою руху всiх економiчних процесiв (незалежно вiд того до яких рiвнiв економiки вони вiдносяться), є цикличнiсть. Прояв процесiв цикличностi виявляється у виглядi коливань економiчної кон'юнктури. Цикличний характер економiчного розвитку означає, що основнi показники та параметри цього процесу мають хвильовий характер, який повторюється через певний час. Життєвi цикли окремих хвиль перетинаються, що iстотно ускладнює процес дослiдження факторiв, що впливають на можливiсть забезпечення економiчного зростання. Вiдповiдно ускладнюється аналiз того, яка економiчна полiтика здатна оптимiзувати умови i темпи структурних зрушень в економiцi. Визначення поточної фази довгої хвилi в свiтовiй економiцi необхідно для прогнозування тенденцiй i перспектив економiчного розвитку.

Аналiз останнiх публiкацiй. Проблему цикличностi фiлософи почали дослiджувати ще в часи Стародавньої Грецiї та Стародавнього Китаю. Економiсти ж звернули на неї увагу тiльки в XVIII ст. та пропонували рiзнi теорiї, що пояснюють коливання дiлової активностi. Дослiдникiв, що займаються вивченням кон'юнктурної динамiки, умовно можна роздiлити на тих, хто не визнає iснування циклiв, що перiодично повторюються, i на тих, хто стверджує, що економiчнi цикли повторюються з регулярнiстю морських приливiв i вiдливiв. Дослiдження в галузi цикличного розвитку економiчних процесiв i об'єктiв рiзко активiзувалися в останнi роки, в нашiй країнi та за кордоном опублiкована значна кiлькiсть робiт з питань теорiї i практики, що висвiтлюють рiзнi сторони цiєї комплексної проблеми. Проте, не дивлячись на велику кiлькiсть робiт з проблеми цикличностi, вiдсутня єдина концепцiя щодо причин iснування цього явища.

Метою дослiдження є розгляд теорiй цикличного розвитку економiки та визначення основних тенденцiй розвитку свiткової економiки, що формуються пiд впливом цикличностi.

Основнi результати дослiдження. Питання цикличного розвитку економiки дослiджувало багато економiстiв, починаючи з класикiв економiчної теорiї. На кiнець XVIII ст. на основi аналiзу перiодично повторюваних торгових криз сформувався в первiсному виглядi теорiя торгового циклу. Адам Смит розглядав торговi кризи як «надмiрне розширення торгiвлi», пiсля якої настає занепад. Це явище у своїх працях дослiджували також Томас Р. Мальтус, Д.Рикардо, Дж.С. Миль. У 1860 р. Клемент Жюглар опублiкував працю «Про торговi кризи та їх перiодичне повторення у Францiї, Англiї та у Сполучених Штатах». Це була перша значна робота, присвячена аналiзу торгових криз. Жюглар перший з дослiдникiв зафiксував цикличну повторюванiсть економiчних явищ, позначив цей процес як торговий цикл i визначив три фази циклу – процвітання, криза, лiквiдацiя. На його думку, причини криз знаходилися в сферi

порушення грошового обігу, банківського кредиту та державних фінансів. Поступово в наслідок промислового розвитку з'явилося поняття промислового і торгово-промислового циклу, яке теж стало неприйнятним з 30-тих років ХХ ст. в наслідок ускладнення суспільних відносин, посилення ролі держави, профсоюзів, збільшення економічної та політичної нестабільності [12, с.111].

Представники марксизму бачили причину економічного циклу в суперечності між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів, а також стихійністю розвитку капіталістичної економіки. М. Туган-Барановський звернув увагу на тісний взаємозв'язок між зміною цін на засоби виробництва і рухом процесу нагромадження грошового капіталу, який йде або на збільшення інвестицій, або на утворення фонду заощаджень. Цими ідеями М. Туган-Барановський передбачив сучасну інвестиційну теорію циклу, центром якої є ідея «заощадження – інвестиції» як головна пружина циклічних коливань. На думку Густава Касселя, цикли породжуються не випадковим набором зовнішніх факторів а постійним процесом економічного зростання та прогресу. Кассель першим припустив, що існує кореляційний зв'язок між зростанням населення та амплітудою циклів, отже, темпами економічного зростання і розмірами кризи.

Основними роботами, що розкривають сутність циклічного розвитку економічних систем визнано роботи М. Кондратьєва та Й.Шумпетера. Пояснення нерівноважним процесам, що відбуваються в суспільстві, дав М.Кондратьєв, характеризуючи циклічні коливання економічної кон'юнктури: великі цикли виявляються в єдиному процесі динаміки економічного розвитку, в якому виділяються середні і малі цикли з фазами підйому, кризи і депресії. Й. Шумпетер досліджував роль нововведень, що не тільки забезпечують економічне зростання, але й додають йому нерівномірний характер [14]. Такий характер економічного розвитку Шумпетер пов'язував з кластеризацією, що забезпечує синергитичний ефект нововведень. Внаслідок цього дискретним чином відбувається зсув центру тяжіння (стану рівноваги), до якому прагне економіка.

Кейнсіанська теорія циклів (Дж. М. Кейнс, Р. Харрод, П. Семюелсон, Дж. Хікс) розглядає цикл як результат взаємодії між рухом національного доходу, споживанням та заощадженням. Згідно цієї концепції, циклічний процес формується динамікою ефективного попиту, що визначається функціями споживання і капіталовкладень. Антициклічна політика направлена на розширення сукупного попиту в періоди кризових спадів та його обмеження у фазах підйому і підвищення цін. Головні інструменти регулювання - бюджетна і кредитно-грошова політика. Основні ідеї Дж.М.Кейнса дістали відображення в заходах президента США Ф.Рузвельта, вжитих для подолання Великої депресії та вплинули на теорії економічного управління всіх західних країн до 70-х років ХХ ст.

Оскільки ідеї кейнсіанства не змогли відповідати викликам кризових 70-х, то з'явилась монетарна теорія циклу (М. Фрідмен), згідно якої головну роль в динаміці національного доходу і циклу відіграє нестабільність грошової пропозиції, причому винуватцем цієї нестабільності є сама держава. Головний параметр стабілізаційної політики, згідно монетарної теорії, є обсяг грошової пропозиції.

Важливість дослідження проблеми циклічності підтверджується тим, що лауреатами Нобелівської премії з економіки в 2004 р стали Ф.Кюдланд та Е.Прескотт, які є авторами теорії економічного циклу, що включає як теорію довгострокового економічного зростання, так і мікроекономічну теорію поведінки споживачів і фірм. Їх робота «Час будувати і агрегувати коливання» (1982 р.) стала базою для сучасних досліджень циклічних процесів в економіці [2].

Однією з ознак остаточного становлення ринкової економіки стала перша загальнонаціональна циклічна криза перевиробництва в Англії 1825 року. Звісно кризи

були і раніше, проте вони не мали загальнонаціонального і циклічного характеру. Циклічний характер почав проявлятися ще багато століть тому, просто тоді темпи економічного розвитку були значно нижчі (за 1000 та 1820 рр. виробництво зростало лише на 0,05% на рік, що означало майже непомітні зміни для цілих поколінь) [6, с.96] і, щоб інновація себе вичерпала, а всі доступні ресурси використовувалися найбільш продуктивним, для свого часу, способом, потрібно було значно більше часу. Серйозні кризи, які ставали причинами зміни політико-економічних формацій, відбувалися раз за багато сотень років. Після таких революційних змін наставав чималий період успішного розвитку, який незмінно закінчувався тривалим періодом застою. За деякими історичними даними, темпи зростання декілька тисячоліть тому складали в середньому декілька сотих відсотка, 300 – 500 років тому – декілька десятих відсотка. В порівнянні з нинішніми темпами зростання це менше в 10 – 100 разів. Саме в стільки раз скоротилися сучасні циклічні періоди [3].

Емпірично доведено, що тривалість хвиль протягом 1790-2008 років коливалася від 16 до 30 років [7]. Низхідні хвилі охоплюють періоди екстенсивного освоєння центрами капіталізму ресурсів світової периферії. В цей період фінансові операції мають пріоритет над вкладеннями у виробництво та підпорядковують його своїм інтересам. Висхідні хвилі, навпаки, характеризуються швидким технологічним прогресом індустрії.

Період економічної стабільності кінця ХХ століття примусив деяких економістів вважати, що досягнута перемога над циклічністю розвитку. Представники неокласичного напрямку прагнули довести, що економічний цикл можна попередити, що розвиток економіки може відбуватися без циклічних коливань. В класичній економічній теорії принцип рівноваги є базисним. Не дивлячись на розходження поглядів на природу ринкової рівноваги класичного і неокласичного напрямків, їх уявлення ґрунтуються на представленні ринку, як стійкої системи типу ваг (відхилення системи від рівноважного стану викликає появу сил, що повертають систему до вихідного (рівноважного) стану). Рівноважний стан в економіці може зберігатися тривалий час, при наявності достатніх резервів, що дозволяють відновлювати стабільність. Однак, стан економічної рівноваги завжди є відносним, існує можливість відхилення від рівноваги та посилення диспропорційності розвитку економічної системи. Основними причинами постійного виведення соціально-економічної системи з рівноваги в довгостроковому періоді є приріст населення та зростання ВВП в умовах обмежених ресурсів. Наявність протилежних трендів цих процесів і тимчасове домінування одного з них над іншим визначає сталість нерівноважних станів, найбільш виражені з них - кризи надвиробництва, недостатнє споживання або падіння рівня споживання на душу населення. В свою чергу ці стани визначають короткі економічні цикли або флуктуації навколо стану умовної рівноваги цих процесів. Оскільки ці процеси існують завжди, то соціально-економічна система не може знаходитися в рівноважному стані, в ній лише може існувати тенденція до встановлення такої рівноваги [9, с.319]. До того ж, в економічних системах розповсюдженим явищем є ситуації з множинною рівновагою, яка залежить від різної продуктивності виробництва, різного рівня життя населення і ступеня соціального розшарування [11; 13].

Причини, що породжують цикл і кризу - це закони еволюційного розвитку. Саморозвиток відбувається за допомогою економічного циклу. Зміна хвиль в глобальному господарстві відбувається через важкі економічні кризи (один або декілька), в яких на перевиробництво накладаються ще системні суперечності світового господарства. Враховуючи циклічність розвитку, посилення взаємозалежності (глобалізації) фінансових ринків, можна констатувати, що почало ХХІ в.

характеризується масштабним пониженням розвитку економік - кризи 1998 р., 2001 і сучасна криза 2008 р. є тому яскравим підтвердженням.

В США функціонує Комітет із ділового циклу, який досліджує циклічні коливання економіки з 1854 року. За їх даними країна пережила 32 цикли, з яких 5 були пов'язані з війнами. Останній пік ділової активності в США був досягнутий у грудні 2007 року, після чого почалася рецесія, яка перетворилася в повномасштабну економічну кризу. До цього пік активності був у листопаді 2001 року а нижча точка падіння припадала на листопад 2001 р.

Циклічність розвитку яскраво ілюструє динаміка індексу Dow Jones Industrial Average (DJIA), що відображає вплив всіх найважливіших економічних процесів, що відбуваються в економіці США. Як відомо, цей індекс обчислюється як середньозважена ціна акцій 30 найбільших американських компаній на Нью-Йоркській фондовій біржі. Його динаміка демонструє схильність до довгохвильовим коливанням (рис.1). У динаміці цього індексу в постійних цінах простежується експоненціальний тренд, відхилення від якого мають явний хвилеподібний характер з амплітудою, що збільшується, і періодом близько 45 лет [1, с.69].

Рис.1. Динаміка індексу Доу-Джонса в постійних цінах

На думку вчених Інституту глобалізації і соціального руху, сучасна кризи є зміною великого циклу Кондратьєва [7, с.75]. М.Кондратьєв (1892-1938) ще на початку ХХ ст. розробив теорію великих економічних циклів з характерним періодом - 50 років та можливим відхиленням у 10 років (від 40 до 60 років). [8]. Згідно його теорії відбувалися такі цикли: 1 цикл - з 1803 до 1841-43 р.; 2 цикл - з 1844-51 до 1890-96 р.; 3 цикл - з 1891-96 до 1945-47 р.; 4 цикл - з 1945-47 до 1981-83 р.; 5 цикл - з 1981-83 до ~2018 р. (прогноз); 6 цикл - з ~2018 до ~2060 (прогноз).

Для прогнозування циклічного розвитку економіки використовуються різні методи прогнозування. Відповідно до класифікації Національного бюро економічних досліджень (NBER) США, вирізняють три типи економічних параметрів - випереджальні, запізнелі і відповідні.

Найбільшої уваги заслуговує метод випереджальних показників. Особливо корисним ці показники є для визначення точки переходу економічної системи від однієї стадії ділового циклу до іншої.

Елементами випереджальних показників є [5]:

–середня за тиждень кількість відпрацьованих робітниками обробної промисловості людино-годин;

–середня за тиждень кількість первинних заяв на одержання субсидій з безробіття;

–загальна сума (у порівнянних цінах) нових замовлень виробників на споживчі та промислові товари;

- питома вага компаній, що повідомляли про зниження обсягу поставок, у загальній кількості компаній;
- індекс формування «чистого бізнесу» (index of net business formation);
- загальна сума контрактів і замовлень на виробництво устаткування й будівництво (реконструкцію) заводів (у порівнянних цінах);
- індекс кількості дозволів на будівництво нового житла;
- зміна виробничих і торгових запасів (у порівнянних цінах);
- індекс цін на матеріали, що відбиває кон'юнктурні коливання;
- фондовий індекс, що включає 500 звичайних акцій;
- грошовий агрегат M_2 (у порівнянних цінах);
- зміна обсягу споживчих і промислових кредитів.

Перевагою застосування випереджальних показників є оперативність, адже вони не потребують великих витрат на збір та обробку первинної інформації. Вони повторюють динаміку ділового циклу, але з певним випередженням. Стійке і тривале зростання цін на цінні папери та збільшення індексу підприємницької впевненості свідчить про поліпшення інвестиційного клімату.

Застосування композитного випереджального показника для прогнозування кон'юнктури ділових циклів є звичайною справою для розвинених країн. В США і Канаді він регулярно обчислюється на публікується, починаючи з 1956 р., в Японії – з 1959 р., в країнах Західної Європи – з середини 60- х років [10, с.34].

В умовах сучасної фінансово-економічної кризи система даних показників може стати ефективним засобом моніторингу фази спаду і виявлення точки переходу до фази зростання.

Висновки. Процес соціально-економічного розвитку здійснюється у визначеному ритмі, що періодично повторюється, з циклічними перетвореннями на якісно новому рівні. Сутність економічного розвитку полягає саме в стрибкоподібних переходах від одного стаціонарного стану до іншого на якісно іншому рівні. Кожен цикл має загальні риси та параметри, але в той же час він неповторюваний, своєрідний, в нім закладений попередній досвід. Визначення основних тенденції розвитку світової економіки, що формуються під впливом циклічності, дозволить наблизитися до вироблення методологічних підходів у розумінні ролі зовнішніх і внутрішніх факторів циклічного розвитку економічної системи та специфіки їх адаптаційних можливостей в перехідній економіці.

Література

1. Андрукович П.Ф. Долгосрочная и среднесрочная динамика индекса Доу-Джонса / П.Андрукович // Проблемы прогнозирования. - 2005. - № 2.
2. Балашова Е. Финн Кюдланд и Эдвард Прескотт: движущие силы экономических циклов (Нобелевская премия 2004 г. по экономике) / Е.Балашова // Вопросы экономики. – 2005. - №1.
3. Билыч Г.Ю. Экономическая динамика. Кризис, как состояние экономического равновесия / Геннадий Билыч / Электронный ресурс: Режим доступа: <http://www.finansy.ru/publ/macro/009bilych.htm>.
4. Дементьев В.Е. Длинные волны экономического развития и финансовые пузыри / В.Дементьев / Препринт # WP/2009/252 - М.: ЦЭМИ РАН, 2009. – 88с.
5. Дугіна С.І. Маркетингова цінова політика Навч. Посібник / С. Дугіна. - К.: КНЕУ, 2005. - 393 с.
6. Колодко Гжегож В. Мир в движении / Гжегож В. Колодко / Пер. с пол. Ю.Чайникова, М., «Магистр», 2009, 575 с.

7. Колташов В. Кризис глобальной экономики / В.Колташов. – Институт глобализации и социальных движений (ИГСО). – М., 2008. – 482 с.
8. Кондратьев Н.Д. Больших циклы конъюнктуры / Н.Д.Кондратьев – М.: РАНИОН, 1928. – 142 с
9. Кондратьев Н.Д- Основные проблемы экономической статики и динамики / Н.Д.Кондратьев - М.: Экономика, 1989.
10. Оліфер В. Перспективи світової економіки / Володимир Оліфер // Економіст. – 2009. - №6. – С.33 – 35. – С.34
11. Тарануха Ю.В. Микроэкономика: Учебник / Ю.Тарануха, Д. Земляков / Под общей ред. Д.э.н., проф.. А.В.Сидоровича, МГУ им. М.В.Ломоносова. – М.: Издательство «дело и Сервис», 2002. – 304 с.
12. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Э Хансен., Т.2. М.: Экономика, 1997. –С
13. Чернавский Д.С. Динамическая модель поведения общества. Синергетический поход к экономике / Д.С Чернавский., Н.И.Старков, А.В.Щербаков // Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – М., Наука, 2002. – С.239 – 291.
14. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й.Шумпетер, М.: Директ-Медиа, 2007. - 400 с.

Summary. The basic theories of cyclic development of the economy are considered and the tendencies of development of global economy are determined.

Keywords: cycles, commercial and industrial cycle, Keynesian theory of cycles, monetary theory of cycles, outstrip.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2011